

Ігор Срібняк

ІНСТИТУТ АДЖЕМІ ОГЛАНІВ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ДЖЕРЕЛА КОМПЛЕКТУВАННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ВИШКОЛУ, КІЛЬКІСНИЙ СКЛАД

У статті аналізується специфіка комплектування корпусу новобранців (аджемі огланів), які перед зарахуванням до складу османської палацової гвардії капікулу впродовж кількох років працювали на різних громадських роботах, виконували вартову службу, використовувались як допоміжний персонал на флоті та в армійських підрозділах. Більша частина аджемі огланів спрямовувалась на поповнення яничарського корпусу, найздібніші з них могли посісти вищі державні посади в Османській імперії.

Ключові слова: аджемі оглани, Османська імперія, корпус капікулу, яничари, ода.

Постання та стрімке територіальне збільшення Османської держави в другій половині XIV – XVI ст. було зумовлене створенням мобільної та високоефективної армії, яка довгий час вважалась однією з найпотужніших в Європі за доби Високого Середньовіччя. Військово-територіальні здобутки османів були настільки значними (Балкани, обширні площі Центральної Азії, Кавказ і Північне Причорномор'я, північні регіони Африки та ін.), що змушували монархів ледь не всіх європейських держав постійно враховувати «османський» фактор у своїй політиці. Надзвичайно потужний вплив, який справляли османи на розвиток європейської цивілізації, значною мірою й зумовив стійкий інтерес дослідників до проблем розбудови збройних сил Османської імперії, котра весь час її існування залишалась центральною віссю усього державного організму османів.

Ядро османської армії творили регулярні війська *капікулу* (букв. – «раби монаршого порога») – власне султанська гвардія, до складу якої хоча й входило кілька родів військ, але її стрижень складали яничари. Отож не дивно, що у подальшому в центрі уваги більшості дослідників опинився саме яничарський корпус, зокрема процес його створення, а також особливості проходження служби яничарами та їх вплив на перебіг суспільно-політичних процесів у імперії¹. У цих статтях містились і окремі дані про *аджемі огланів (огланлар)* (букв. – «ненавчені хлопці, новобранці»), які тим не менш не давали можливості відтворити цілісну картину розвитку цього підрозділу османської гвардії.

Публікація трактату невідомого автора з історії та організації яничарського корпусу, перекладачем та упорядником якого виступила відома дослідниця історії османів І.Петросян, суттєво розширила уявлення дослідників про особливості функціонування як яничарського корпусу, так і джерел його комплектування². Про місце і роль аджемі огланів фрагментарно згадувалось в узагальнюючій праці «Османська імперія. Класична доба 1300-1600», проте автор цієї праці не ставив собі за мету докладне вивчення цього специфічного інституту Османської імперії³. На рубежі століть увага більшості дослідників була прикута до вивчення різних аспектів життєдіяльності яничарського корпусу, у т.ч. й до деяких обставин жит-

© Срібняк Ігор Володимирович – доктор історичних наук, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія».

тедіяльності новобранців в османській армії⁴. У турецькій історіографії одним з перших до вивчення обставин формування та функціонування корпусу аджемі огланів звернувся І.Узунчаршили⁵, крім того, суттєвий внесок у опрацювання даної проблеми було зроблено упорядниками синтетичної праці «История Османского государства...», цілий параграф якої присвячений аналізу обставин функціонування цього корпусу⁶.

* * *

Виникнення інституту аджемі огланів було зумовлено потребою своєчасного поповнення лав війська капикулу і, насамперед, яничарського корпусу. Встановлення точної дати його створення становить певні труднощі з огляду на брак джерел, проте можна припустити, що *оджак*⁷ аджемі огланів був створений кількома роками пізніше від сформування перших яничарських підрозділів у 1362 р., які первісно комплектувалися з числа полонених християн, захоплених під час військових експедицій османів на Балканах. Але вже невдовзі було запроваджено практику рекрутування підданих султана за системою *девширме*, коли з родин християн примусово вилучались підлітки від 14 до 18 років (інколи і молодшого віку) для проходження ними у подальшому служби у складі війська капикулу, але лише після кількарічної попередньої підготовки, під час якої відбувались їх ісламізація та потурчення. Деякий час ці дві системи поповнення війська капикулу використовувались паралельно, проте вже починаючи з другої половини XV ст. практика *девширме* застосовувалась тільки в тому випадку, коли османи захоплювали незначну кількість полонених і тому не могли забезпечити всіх потреб яничарського корпусу в його поповненні. Таким чином набір *девширме* проводився нерегулярно, а його обсяги цілком залежали від потреб поповнення яничарського корпусу і встановлювались ще до його початку⁸.

Аджемі оглани набирались як в європейських, так і в азіатських володіннях Османської імперії, причому вербувальники (з числа яничар) намагались відбрати юнаків середнього і вище середнього зросту, гарної статури, фізично розвинутих і з правильними рисами обличчя. Всі видатки (на одяг – червону накидку і гостроверхий ковпак такого ж кольору, а також на харчування під час подорожі до Стамбула)⁹ покривались за рахунок місцевого населення там, де відбувався набір *девширме*. Групами по 100, 150, 200 осіб відібрані юнаки доставлялись до Стамбула, де вони два-три дні відпочивали, після цього в резиденції яничарського аги новобранці проходили ретельну перевірку шляхом звіряння записів у спеціальних реєстрах *ешкаль*, і після проведення обряду обрізання (що фактично означало прийняття ісламу) новобранців зараховували до корпусу аджемі¹⁰. Найміцніших та фізично розвинутих хлопців вписували до корпусу бостанджі юнаків, з правильними рисами обличчя, відповідною статурою і високими розумовими здібностями відправляли до палацу (їх називали *ич оглани*)¹¹. Значну частину з їх числа становили т.зв. *потураки* (букв. «потурчені»), які набирались з мусульманських сімей тих боснійців, що добровільно прийняли іслам після завоювання Мегмедом II Фатігом Боснії. Ця категорія аджемі огланів не підлягала обряду обрізання, разом з тим командування яничарського корпусу дбало про те, щоб діти боснійців не змішувались з іншими мусульманськими підлітками.

Перший підрозділ (оджак) аджемі огланів був створений заходами у Геліболу¹² (Галліполі) – місті на європейському березі Дарданелл (Чанаккале), де ще за часів Орхан-бея (1326 – 1359) нашвидку навчали полонених, після чого їх вливали до османського війська з платнею два акче¹³ на день. За часів правління Мурада (1421 – 1451) найміцніші аджемі оглани цього оджаку використовувались як веслярі на галерах, котрі перевозили турецькі війська через протоку в обох напрямках між Ляпсеці, Чардаком¹⁴ і Галліполі. Їх платня становила одне акче, через 5 – 10 років такої служби та за умови опанування турецькою мовою ці аджемі оглани переводились до яничарського корпусу¹⁵. Спочатку галіполлійським оджаком аджемі командував ага корпусу (*аджемі оджаги агаси*, який після створення стамбульського оджаку огланів став називатись *галіболу агаси*). Йому підпорядкову-

валось 8 бьолуків аджемі, якими командували *чорбаджи*¹⁶. Кількість новобранців у цьому оджаку становила 400 – 500 чол.; за кілька років служби ці аджемі оглани поступово (за рекомендацією аги) переводились до корпусу яничарів, а до оджаку відряджались нові партії огланів після їх ісламізації в турецьких родинах.

Ще один оджак аджемі огланів був заснований Мегмедом II Фатігом у 1453 р. відразу після здобуття ним Константинополя. Юнаків, які потрапили до його складу, називали ще *торба огланами* (або *шаді* чи *шеді*), всі вони перебували на казарменому становищі. Заміщення вільних вакансій в оджаку відбувалося шляхом відрядження на службу тих юнаків, які відбули кількालітній термін підготовки в різних військових структурах османської армії або працювали у господарствах османських сановників (селян) Анатолії як прості робітники; дехто з цих юнаків міг проходити службу на флоті простим веслярем або кухарем в армійських частинах.

Існував особливий ритуал зарахування до стамбульського оджаку аджемі – всіх новобранців ставили перед *ода* в одну шеренгу згідно з віком, після чого кожен оглан, ім'я якого вносилось у реєстр, проходив повз *одабаши*¹⁷, отримуючи від нього несильний удар палицею в потилицю. Це було символічне нагадування про необхідність дотримання дисципліни та слухняного виконання всіх наказів яничарських командирів. Після цього оглани розподілялись по казармах, а ага яничарів засвідчував своєю печаткою імена новачків та номери їх ода, також офіційно вносив їх до списків на виплату платні. В такий спосіб новобранці потрапляли до однієї із 34 стамбульських орта аджемі огланів, кожна з яких розташовувалась в окремій ода. Кількість стамбульського оджаку аджемі постійно зростала – спочатку їх було 3000 чол., у XVI ст. їх число збільшилось до 8-9 тис., а на початку XVIII ст. досягло 10 тис. чол.¹⁸ У зв'язку з постійним збільшенням кількості аджемі огланів у столиці для них було збудовано цілий комплекс приміщень різного призначення: казарми з плацом для ладувань, мечеть, лазню, в'язницю (*зіндан*).

Торба огланів інтенсивно використовували на різних роботах як у самих казармах, так і поза їх межами. Молодші оглани прибирали та ремонтували ода, більшість же новобранців працювали в мануфактурних майстернях, на дров'яних складах, у закладах державної митниці; інші (т.зв. *балтаджи*) – заготовляли дрова для ogrівання взимку султанських палаців¹⁹ та резиденції великого візира, доглядали султанських коней та готували їжу для його собак, випікали хліб. Значна частина аджемі огланів працювала в столиці на різних громадських (насамперед – ремонтно-будівельних) роботах, отримуючи за це один акче на день²⁰. Наскільки активно використовувались аджемі оглани на цих роботах, засвідчує хоча б той факт, що під час будівництва мечеті Сулеймана I в Стамбулі у 1550 – 1557 рр. вони становили 40% її будівельників²¹. Крім того, вони виконували і вартову службу в столиці під час відсутності там яничарів. Але перед тим, як приступити до праці або служби, значна кількість аджемі спочатку відряджались на сільсько-господарські роботи у маєтках османських сановників або тюркських селян, де власне проходив перший етап їх ісламізації.

Загальний провід над аджемі огланами в Стамбулі, як зрештою над усіма новобранцями у війську капикулу, належав яничарському азі (командувачеві корпусу), але через його переобтяженість справами безпосереднє командування стамбульським оджаком огланів здійснював *істамбул агаси*. До кожної орта аджемі огланів призначався *аджемі чорбаджи*, який виконував функції начальника орта та був також старшим офіцером в орта яничар. 1-а орта, яка ще називалась бьолук аги, в організаційному відношенні поділялась на 9 відділень (в її складі перебувала значна кількість новобранців) та безпосередньо підпорядковувалась істамбул агас.

За вишкіл аджемі огланів та їх розподіл до подальших місць служби відповідали два старші яничарські офіцери – румелійський та анатолійський аги, причому юнаків, набраних в Анатолії, доручали румелійському азі, а вихідців з Румелії – анатолійському. Фактично вони виступали заступниками стамбульського аги, але, оскільки

останні здебільшого перебували в провінції, найвпливовішим офіцером після істамбула агаши був кетхюда, який постійно перебував у столиці та був найкраще обізнаний зі станом справ у кожній з орта огланів. До числа старших офіцерів корпусу належав і чавуш, якому підлягали ашчибаші (вони контролювали виконання новобранцями вартової служби). За дисципліну в корпусі відповідав *мейдан кетхюдаси (мейбанбаші)*, який мав право накладати на аджемі огланів дисциплінарні покарання, щоправда, для цього йому треба було отримати згоду одабаші та чорбаджі тієї орта, до складу якої належав порушник дисципліни.

Як уже зазначалось, аджемі оглани отримували за свою службу визначену суму, яка видавалась раз на три місяці на плацу біля казарми впродовж трьох днів. Ці кошти частково витрачались на придбання продуктів, з яких оглани готували собі їжу в казармах; натомість ті ж із новобранців, котрі працювали в палацах, отримували все необхідне з палацової кухні. Ще за Мегмеда Фатіга аджемі оглани почали отримувати гроші для пошиття однострою (*чуха параси* або *йака харджи*, букв. «видатки на комірець»), а крім того, вони отримували кожного року два комплекти одягу (*серпуш* конічної форми жовтого кольору на голову, *капут* – шинель, халат *долома* з гудзиками до пояса, оперізувались оглани *кушаком*, до якого кріпився невеликий кинджал). Окремо їм видавались кошти на придбання взуття – *адет-і зерпуль* («право на дрібні видатки»), що було запроваджено за часів правління султана Сулеймана Кануні. Раз на рік аджемі огланам виплачувались із державної скарбниці кошти *йаи [харджи]* (видатки на лук, 30 акче), які, вже судячи з назви, призначались для придбання лука і стріл. Нарешті, огланам щорічно видавались очеретяні циновки, якими застелялась підлога казарми.

Вважалось, що після 5 – 10 років такої важкої служби, покликаної привчити юнаків до суворого та наповненого труднощами життя, аджемі оглани будуть уже цілком підготовленими до зарахування в корпус яничарів. Процедура переведення огланів називалась *каптя чикма* («вихід до воріт») або *бедергях* і відбувалась тоді, коли треба було заповнити вільні вакансії в яничарському корпусі або в разі потреби його збільшення перед початком воєнних дій. Ага яничар звертався з відповідним поданням в диван, на якому й приймалось рішення про поповнення яничарського корпусу. Як правило, переводили найдосвідченіших аджемі огланів, яким видавалось по дві золоті монети для облаштування на новому місті. Ще одним джерелом поповнення яничарського корпусу були *чикма* з оджаку бостанджи, які після кількатишньої роботи в палацових садах також могли бути зараховані до складу яничарів, отримуючи при цьому одноразову грошову допомогу²².

З цього часу вчорашні аджемі оглани мешкали в казармах яничарського корпусу та займались майже виключно несенням охоронної служби та військовим навчанням, а також брали участь у походах. Але на цьому їх випробування не закінчувались – молоді яничари (*хізметкяри* або *караколлукчу*) мали прислужувати досвідченим воякам ода (прибирали в казармі, прали, заготовляли дрова, запалювали лампи). У мирний час хізметкяри виконували всі доручення заслужених яничарів та фактично потрапляли до них у залежність, а у воєнний – молоді вояки, крім усього іншого, мали встановлювати намети, дивитись за верблюдами, стерегти спорядження. Під час битви новачки мусили йти попереду орта, виказуючи свою хоробрість з тим, щоб з часом посісти становище досвідченого яничара.

Слід відзначити, що труднощі військової служби загартувували дух і тіло аджемі огланів, і до гвардійських підрозділів потрапляли готові до найтяжчих випробувань юнаки, цілковито віддані ісламу та своєму верховному правителю (султану), які до того ж у своїй масі були добре навчені вправлятися з різними видами зброї. Частина з них оволодівала різними військовими ремеслами, досягаючи з часом справжніх висот у своїй професії (гармаші, зброярі, сапери тощо). Найталановитіші з числа аджемі (іч оглани) засвоювали знання з різних наук та могли пізніше посісти вищі державні посади (до великого візира включно). Отже, можна стверджувати, що ос-

манам вдалось створити досить ефективну систему комплектування своїх гвардійських частин, а також забезпечити підготовку урядовців до заміщення різних державних посад через інститут аджемі огланів.

1. Див. зокрема: *Петросян И.Е.* К истории создания янычарского корпуса // Тюркологический сборник. 1978. – М., 1984; *она же.* Янычарские гарнизоны в провинциях Османской империи в XVI-XVII вв. // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы: Сб. статей / С.Ф.Орешкова (отв. ред.). – М., 1986; *она же.* Янычарский корпус в конце XVI – начале XVII века и первая попытка военной реформы в Османской империи // Восток. История и культура. (Ю.Петросяну к 70-летию со дня рождения) / Под ред. И.Петросян, Е.Резвана, Э.Темкина. – СПб., 2000.

2. Мебде-и Канун-и Йеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса) / Изд. текста, пер. с тур., коммент. и указ. И.Е.Петросян. – М., 1987.

3. *Иналджик Г.* Османська імперія. Класична доба 1300-1600 / О.Галенко (пер. з англ.). – К., 1998. – С.94-96.

4. *Савицкий В.* Корпус янычар. Образование, организация, комплектование и командный состав в XIV-XVI вв. // Цейхауз. – М., 1999. – № 9; *Сергеев В.* Янычары. Меч ислама: искусство войны начала XIX в. нашей эры. – Ростов-на-Дону, 2000; *Введенский Г.* Янычары. История, символика, оружие. – СПб., 2003; *Срібняк І.В.* Янычарський корпус османської армії (1362 р. – кінець XVI ст.): організація, структура, командний склад // Україна у Центрально-Східній Європі. – К.: Інститут історії НАН України, 2010. – Вип.9 (в друці); *він же.* Військо капикулу в Османській імперії: особливості формування, організаційна структура, номенклатура офіцерських посад // Українська орієнталістика: Зб. наук. праць викл. та студ. Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія» і Київ. нац. лінгв. ун-ту / Гол. ред. І.В.Срібняк. – К., 2009-2010. – Вип.4-5 (в друці); *він же.* Оджак янычарів у структурі османської армії. – К., 2010. – 18 с.

5. Див.: *Uzunsoğöz İ.H.* Osmanlı Devleti Teekiltvandan Karəkulu Ocaklara. – Ankara. – 1984.

6. История Османского государства, общества и цивилизации: в 2-х т. / Под ред. Э.Ихсаноглу. – М., 2006. – Т.1: История Османского государства и общества. – С.264-273.

7. *Оджак* – сім'я, вогнище (родинне). Кожен рід війська у складі корпусу капикулу творив окремий оджак (корпус). Крім вже згадуваних корпусів аджемі огланів і янычар, існували оджаки кінної гвардії (*саварі* або *капикулу саварілері*), гармашів (*толчу*), гарматної обозної служби (*топ арабаджи*) і зброярів (*джебебджи*). Деяко пізніше були сформовані ще два допоміжні підрозділи – оджаки саперів (*лягимджи*) і бомбардирів (*хумараджи*). Див.: *Клейнман Г.О.* Армия и реформы. Османский опыт модернизации. – М., 1989. – С.146.

8. *Петросян И.Е.* К истории создания янычарского корпуса... – С.196.

9. У кількісному відношенні цей податок (*хічат баха* або *кул акчесі*) становив спочатку 90-100 акче, збільшившись з плином часу втричі, а в XVII ст. – вже в шість разів.

10. Всі зарахування до складу стамбульського оджаку аджемі здійснював заступник янычарського аги (*кетхюдаси*), до корпусу бостанджи – його командувач (*бостанджибаши*).

11. *Иналджик Г.* Османська імперія. Класична доба 1300-1600 / Олександр Галенко (пер. з англ.). – К., 1998. – С.89.

12. Остаточо було захоплене турками у 1376 р.

13. Акче (тур.) – срібна монета розміром 12-14 мм, що перебувала в обігу в Османській імперії та на момент своєї появи в XIV ст. важила 1 грам (за іншими даними – 1,2 грама) – *авт.*

14. Населені пункти на азійському боці Дарданельської протоки, в яких збирались османські війська в очікуванні свого перевезення на європейський континент.

15. *Шамсутдинов А.М.* Проблемы становления Османского государства по турецким источникам XIV-XV вв. // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы: Сб. статей / С.Ф.Орешкова (отв. ред.). – М., 1986. – С.35.

16. Янычарський офіцер, як правило – командир орта в корпусі янычарів.

17. Старший офіцер в янычарській казармі (*ода*).

18. История Османского государства, общества и цивилизации... – С.270-271.

19. Аджемі оглани працювали в Топкапі, Старому, Галатському і Андріанопольському палацах, а також у палаці Ібрагім-паши.

20. Через знецінення акче щоденна плата за службу аджемі огланам поступово збільшувалась, досягнувши у XVIII ст. 7,5 акче.

21. Мебде-и Канун-и Йеничери... – С.201.

22. История Османского государства, общества и цивилизации... – С.271-273.

В статтє анализируются специфика комплектования корпуса новобранцев (аджеми огланов), которые перед зачислением в состав османской дворцовой гвардии в течение нескольких лет использовались на различных общественных работах, исполняли охранную службу, находились в качестве вспомогательного персонала на флоте и в армейских подразделениях. Большая часть аджеми огланов направля-

лась на пополнение янычарского корпуса, наиболее способные из них могли занять высшие государственные должности в Османской империи.

Ключевые слова: аджеми огланы, Османская империя, корпус капикулу, янычары, ода.

In the article it is analyzing the peculiarities of reinforcement of the recruits' division (adzemi ohlans) that during some years before joining the Ottoman palace guard being engaged in social workes or being on duty as the bodyguards, as well as served in the Ottoman Navy and Army. After that the main part of the recruits were sended to the janissary's division, while the most capable of them could occupy the supreme state posts in the Ottoman Empire.

Key words: adzhemi ohlans, the Ottoman Empire, kapikulu division, janissaries, barracks.

